

Henryk Stawniak

"Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej",
Andrzej Pastwa, Katowice 2007 :
[recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 51/1-2, 249-255

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

poświęconej sakramentowi pokuty, jak to jest w Kodeksie prawa kanonicznego. Trzeba jednak przyznać, że skoro nie należą one do grupy sakramentów ich miejsce, jak się wydaje, jest chyba właśnie tutaj. W dalszej kolejności znajdujemy kwestie związane z pobożnością ludową, kultem świętych, ślubami oraz przysięgą.

W szóstej, ostatniej części recenzowanej książki znajdujemy analizę przepisów dotyczących miejsc i czasów świętych.

Na zakończenie książki zastał zamieszczony obszerny, stu pięćdziesięciostronicowy dodatek, zawierający normy Stolicy Apostolskiej wydane już po promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r., a dotyczące posługi uświęcania. Znajduje się w nim tekst Listu Apostolskiego „Misericordia Dei” papieża Jana Pawła II z 2002 r., dekret Kongregacji do spraw Duchowieństwa „Mos iugiter” z 1991 r., instrukcja tej samej kongregacji „Ecclesia de Mysterio” z roku 1997, instrukcja dotycząca modlitw o otrzymanie od Boga łaski uzdrowienia Kongregacji Doktryny Wiary z 2000 r., i w końcu instrukcja Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów „Redemptionis Sacramentum”, wydanej w roku 2004.

Autor w swojej publikacji prezentuje zasadniczo nurt pozytywizmu prawniczego. Analizuje najważniejsze normy prawne odnoszące się do omawianej treści, uzupełniając je również prawodawstwem Konferencji Episkopatu Włoch. Ujęcie materiału jest niewątpliwie ciekawe i oryginalne, nieco odmienne od spotykanego w większości podręczników z prawa kanonicznego. Lektura książki z pewnością pozwoli niektórym kanonistom na odświeżenie swojej wiedzy dotyczącej prawa o posłudze uświęcania i uzupełnienie jej o nowe elementy, normy wprowadzone przez Stolicę Apostolską po 1983 roku.

ks. Zbigniew Janczewski

Andrzej Pastwa, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, ss. 411.

Autor jest kapłanem archidiecezji katowickiej, pracownikiem naukowym Uniwersytetu Śląskiego i sędzią Sądu Metropolitalnego w Katowicach. Jest autorem wielu prac z kanonicznego prawa małżeńskiego materialnego i procesowego. Recenzowana publikacja jest pracą habilitacyjną przedstawianą na KUL-u.

Temat pracy wpisuje się w nurt próby reintegracji doktryny o kanonicznym małżeństwie. Problematyka ta dotyczy próby rozpoznania treści mieszczących się w zapisie kodeksowym ‘istotne elementy małżeństwa’. Rozprawa habilitacyjna w swoim rdzeniu dookreśla i wskazuje potencjalne obszary stanowiące *essentialia* przymierza małżeńskiego i jednocześnie wskazuje optykę badawczą

w podtytule: W nurcie odnowy personalistycznej. Ten człon podtytułu dobrze harmonizuje z tytułem pracy, chociaż jest bardzo ogólnikowy.

Motywy podjęcia tak określonego tematu była próba odpowiedzi na nurtujące ludzi i kanonistów następujące pytanie: „czy w obliczu współczesnego kryzysu prawdy kanonistyczna doktryna i orzecznictwo kościelne w realizacji swej profetycznej misji są odpowiednio przygotowane, tzn. czy mają w ręku wystarczające narzędzia do afirmowania humanistycznych i religijnych wartości instytucji małżeństwa i rodziny?” (s. 12). Niezbyt jasno i przekonująco brzmi motyw i owo pytanie badawcze. Zresztą tylko jedno! we wstępie pracy. Na usprawiedliwienie autora jest to, że jest to najogólniejsze pytanie, a jest ich w treści pracy więcej. Postawił też on hipotezę roboczą, bardzo ważną z punktu widzenia doktryny i jurysprudenji, która brzmi, iż sposób odczytywania kan. 1101 § 2 mówiącego o wykluczeniu jakiegoś istotnego elementu w świecie kanonistyki jest *niejako papierkiem lakmusowym stopnia adaptacji soborowej idei przymierza miłości małżeńskiej* (s. 12). Zamierzenie badawcze określenia istotnych elementów małżeństwa jest problemem ważnym, aktualnym i stosownym do pracy habilitacyjnej.

Strukturę rozprawy autor wystarczająco objaśnił we Wstępie (s. 13-14). Na recenzowane opracowanie składają się: spis treści (w języku polskim, niemieckim i włoskim) wstęp, trzy rozdziały, zakończenie, aneks reformy kanonów od CIC 1917 do KPK 1983, bibliografia, wykaz skrótów, indeks osobowy oraz sommario w języku włoskim i Zusammenfassung w języku niemieckim. Wstęp, chociaż bardzo krótki, jest metodologicznie poprawny i sumarycznie zapoznaje czytelnika z problemami, które mają być przedmiotem refleksji naukowej. Także zakończenie pracy koreluje z postawioną tezą i pytaniami. Poszczególne rozdziały pozostają w logicznym i merytorycznym związku z tematem, są spójne oraz od strony warsztatu naukowego poprawne.

Kluczowymi źródłami dla rozprawy habilitacyjnej są: Konstytucja duszpasterska o Kościele współczesnym *Gaudium et spes*, Kodeksy prawa kanonicznego z 1917 i 1983 roku, owoce prace Komisji Odnowy KPK kolejnych schematów *De matrimonio*, szeroko rozumiane magisterium Jana Pawła II zawarte w encyklikach, adhortacjach, listach i przemówieniach, zwłaszcza do Roty Rzymskiej. Ważnym elementem bibliograficznym były liczne wyroki wspomnianej Roty. Spis bibliograficzny wykorzystanej literatury przedmiotu zasługuje na uznanie. Jest to imponująca literatura, chociaż wybiórcza, bo tylko ‘uznanych autorów’ (s. 13). Można postawić pytanie o kryterium owego „uznania autorów”? Autor przy opracowaniu tezy, i to warto zaznaczyć, sięgnął do publikacji w języku polskim, włoskim, hiszpańskim, angielskim i francuskim. Literatura obcojęzyczna stanowi zdecydowaną większość. Dobór źródeł i literatury jest właściwy, nadto są one w dobrym stopniu wykorzystane. Zwłaszcza nauczanie Jana Pawła II

znajduje eksplorację w pracy. Wynika to z faktu, że Jego nauczanie przynosi rozwój nauki o małżeństwie, stanowi jego pogłębienie i pełne osadzenie bosko-ludzkiej instytucji w wiodącym kierunku personalistycznym. Zapisy bibliograficzne są całościowe i poprawne, nie budząc żadnych zastrzeżeń. Należy podkreślić dużą staranność i konsekwencję Autora przy sporządzaniu zapisów zarówno w przypisach, jak i w wykazie załączników bibliograficznych.

W celu zrealizowania swoich zamiarów badawczych ks. Pastwa przyjął szeroko rozumianą metodę analityczno-porównawczą. W wydzielonych obszarach analiz teologicznych posłużył się zarówno egzegezą jak i hermeneutyką teologiczną, zaś w obszarach prawnych hermeneutyką kanonistyczną. Nie wspomina się nic o doszukiwaniu się sensu ustaw kościelnych, a przecież autor zmierzał do odkrycia prawdziwego sensu sformułowania kan. 1101 § 2 KPK w kontekście symulacji częściowej małżeństwa.

Praca składa się z trzech rozdziałów. Ks. Pastwa rozdział pierwszy pracy (s. 15-106) zatytułował „Odnowione ujęcie małżeństwa w doktrynie Soboru Watykańskiego II”. Konstrukcja tego rozdziału jest logiczna i w rzeczywistości odzwierciedla odwrót od formuły instytucji kontraktowo-prokreacyjnej i zwrot ku małżeństwu jako instytucji wspólnoty osób zakotwiczonej w rzeczywistości sakramentalnej. Odnowa miała kontekst teologiczno-antropologiczny, teologiczno-prawny i społeczno-kulturowy i wynikała z nieadekwatności formuły małżeństwa jako instytucji kontraktowo-prokreacyjnej. Autor dość wnikliwie pokazał uwikłanie małżeństwa w teorii neoscholastycznej prawa naturalnego, którą odwzorował Kodeks z 1917 r. i przy tym niewystarczalność ówczesnych formuł prawnych dla ujęcia rzeczywistości sakramentalnej małżeństwa, przybliżając go do magii. W niniejszym rozdziale autor dobrze ukazuje wkład Karola Wojtyły jako uczonego i papieża w soborowe i posoborowe określenie małżeństwa jako ‘głębokiej wspólnoty życia i miłości’, jego wkład w teologię ‘daru osób’ w łączności z teorią ‘uczestnictwa’. Temu samemu magisterium papieskiemu Jana Pawła II małżeństwo jako *communio personarum* zawdzięcza rozpatrywanie go w świetle prawdy ‘obrazu Boga’, czyli w aspekcie chrystologicznym i trynitarnym. Ta analogia, zdaniem autora, pozwoliła wyrażać komplementarność celów małżeńskich, ich wewnętrzną korelację i przenikanie oraz autonomiczność, wykluczająca ich jakiegokolwiek deprecjonujące hierarchiczne podporządkowanie. W dalszej części tego rozdziału autor pokazuje głębię ‘wielkiej analogii’ Listu do Efezjan w spotkaniu tajemnicy Chrystusa i Kościoła z tajemnicą daru mężczyzny i kobiety, co dobrze oddaje biblijna kategoria ‘przymierze’. W końcowej części zostały przybliżone powiązania małżeństwa jako wspólnoty osób z sakramentami chrztu i Eucharystii, by wreszcie ukazać rzeczywistość ‘Kościoła domowego’. Bardzo cenne i spójne wewnętrznie są wnioski zamieszczone

w osobnym punkcie. Ogólnie rozdział pierwszy książki należy ocenić pozytywnie, podkreślając dobre osadzenie go w źródłach i literaturze.

Drugi rozdział monografii ciekawie zatytułowany: „Wykładnia istotnych elementów małżeństwa w procesie reformy kościelnego prawa małżeńskiego” (s. 107-201), ukazuje najpierw ewolucję przepisów dotyczących określenia małżeństwa, by następnie ograniczyć się do reformy kanonu o symulacji małżeńskiej w kolejnych schematach *De matrimonio* w przedmiocie poszukiwania nowej identyfikacji istotnych elementów małżeństwa. W tej warstwie narracji zwraca się uwagę na następujące istotne elementy: *ius ad vitae communionem, ius ad coniugalem actum i Sacramentalis dignitas*. Wypada w tym miejscu zaakcentować fakt, że autor nie tylko prezentuje owoce prac Komisji Odnowy KPK na poszczególnych etapach kodyfikacji, ich wewnętrzne dyskusje, ale także szeroko przedstawia przebieg dyskusji na ten temat w środowiskach opiniotwórczych. Jest to bardzo dobrze opracowana część pracy. Wielość poglądów uczonych w interesującej materii jest duża, a autor umiejętnie pokazuje ścieranie się nowych prądów o małżeństwie z nauką tradycyjną. W tej części można również zauważyć, dobry warsztat analityczny habilitanta, chociaż brakuje mi odniesień krytycznych do poglądów i opinii członków Komisji Odnowy KPK i uczonych. Autor we wnioskach drugiego rozdziału artykułuje zarówno plusy opisanego małżeństwa pojęciem *matrimoniale foedus*, lepszego sformułowania o błędzie dotyczącym sakramentalnej godności oraz wprowadzenia o wykluczeniu godności sakramentalnej, jak i dostrzega niedostateczne związanie przymierza małżeńskiego z wymiarem chrystologiczno-eklezyjalnym, z uwagi na dominującą tendencje do stosowania zawężonej interpretacji (*matrimonium in fieri*) fundamentalnej zasady nierozdzielności sakramentu i związku ochrzczonych. Dla poszukiwań treści istotnego elementu małżeństwa, zdaniem ks. Pastwy, ważną było decyzja o fundamentalnym znaczeniu dla interpretacji tj. usankcjonowanie w kan. 1055 § 1 istnienia dwóch równorzędnych ukierunkowań małżeństwa: ku dobru małżonków i ku zrodzeniu i wychowaniu potomstwa. W ten sposób podkreślono walor prawny *ordinatio ad bonum coniugum*. W konstatacji rozdziału autor odnotował także, że „symboliczny kres traktowania małżeństwa jako instytucji prokreacyjnej przyniósł dekret Kongregacji Nauki Wiary z 1977 roku dotyczący problemu *verum semen*” (s. 201). Pozwolę sobie mieć inne zdanie w tej materii. Moje badania tej kwestii, w nieco innym aspekcie, nie upoważniają do takiego wniosku. W tym miejscu wpisuję uwagę natury bardziej ogólnej, że szkoda, iż w recenzowanej pracy niewiele korzysta się z przemyśleń polskich autorów.

Rozdział trzeci i ostatni traktuje o samym rdzeniu realizowanego tematu publikacji, bowiem traktuje o personalistycznej eksplikacji istotnych elementów małżeństwa w kan. 1101 § 2 KPK z 1983 roku (s. 203-352). W nim kryje się

próba dookreślenia treści, jakie zawiera sformułowanie prawne 'istotny element małżeństwa' wymienionego kanonu. Zasadą i osiągnięciem badawczym autora jest wyodrębnienie stanowisk typowych, z plejady różnych poglądów uczonych, i stworzenie z nich czterech kierunków personalistycznych w prawie małżeńskim. W ramach implikacji skierowania małżeństwa ku celom przybliży się dwa kierunki doktrynalne: Serrano-Ruiza (interpersonalność wspólnoty życia i miłości małżeńskiej w obrębie dobra małżonków i odpowiedzialnego rodzicielstwa) oraz Hervady (unitarność celów małżeństwa w wyartykułowaniu (Viladricha) istotnych praw i obowiązków małżeńskich). Ks. Pastwa udowadnia przy tym tezę, że nie jest obojętne, czy identyfikacja istotnych elementów małżeństwa w kan. 1101 § 2 (lub, dalej idąca, ich ujęcie w postaci istotnych praw i obowiązków małżeńskich) dokonuje się w odniesieniu do celów instytucjonalnych rozumianych autonomicznie (*ordinatio ad bonum coniugum*; *ordinatio ad bonum polis*), czy w relacji do tych samych celów ujmowanych unitarnie (*ad familiam*) (s. 209). W dalszej części tego rozdziału autor skupia się na wydobyciu istotnych elementów z charakteru sakramentalnego małżeństwa. Promotorem trzeciego kierunku doktryny w tym obszarze był kard. Grocholewski, który sakramentalność widział jako czwarte dobro (obok trzech augustyńskich). Próby identyfikacji sakramentalnej godności mieściły się też w istotnym elemencie małżeństwa. Z kolei na kanwie ujęć sakramentalności małżeństwa w eklezjalno-eklezjologicznej optyce przymierza ukazany został czwarty kierunek doktrynalny lansowany przez Corecco, szwajcarskiego kanonistę. Jego idea sakramentalności zmierza do przewyciężenia w jej obrębie dualizmu, a z tym także się wiąże wyeliminowanie dwóch intencji: kontraktowej i sakramentalnej. W tym kontekście wiara najpełniej wyraża się jako przymierze, które sytuuje się w kościelnym porządku prawnym wraz z paradygmatem *velut Ecclesia domestica*. Stąd ważna konstatacja, że tak, jak nie ma prawdziwego osobowego oddania się bez przyjęcia daru osoby, tak, konsekwentnie, nie można mówić o wierze bez otwarcia się – przynajmniej *implicite* – na Dar Przymierza. Jego świadome i radykalne odrzucenie musi skutkować nieważnością małżeństwa (s. 348). To pozwala mówić o tym, że pozytywne wykluczenie religijnego wymiaru z przymierza małżeńskiego powoduje jego nieważność. Tym samym można przyjąć, że obok religijnego wymiaru małżeństwa, również religijne wychowanie potomstwa stanowi istotny element małżeństwa.

W podsumowaniu tego ważnego rozdziału należy podkreślić, że bardzo dobrze sformułowane są wnioski (s. 350-352), o których warto zaznaczyć. Według autora w świetle kan. 1055 § 1 i kan. 1101 § 2 prawna formuła istotnych elementów obejmuje akty i postawy małżeńskie sytuujące się w skierowaniu ku dobru małżonków i ku zrodzeniu i wychowaniu potomstwa. Jest nim również całkowitość oddania się w relacji międzyosobowej mężczyzny i kobiety. Następnie jest nim

wspólnotowość i obowiązek urzeczywistniania wspólnoty małżeńskiej w całej prawdzie ludzkiej (np. prawdziwość, uczciwość, wolność, ablatywność). Jest też istotnym elementem odpowiedzialna prokreacja lub *humano modo*, a także otwartość prokreacyjna. Wreszcie religijny wymiar małżeństwa i wychowanie religijne potomstwa. Tak więc z jednej strony autor *explicite* artykułuje istotne elementy małżeństwa wpisane w te cztery kierunki doktrynalne, które wzajemnie się dopełniają i wnoszą swój twórczy wkład w coraz pełniejsze ich rozpoznanie. A z drugiej strony przedstawia wątpliwości co do takiej ich kwalifikacji jako istotnego elementu małżeństwa (np. wzajemna pomoc i zaspokojenie popędu). Zaprezentowane wnioski badawcze stanowią, według przyjętych założeń metodologicznych, raczej propozycję wskazania potencjalnych obszarów obecności *essentialia* w konkretnym przymierzku małżeńskim niż próbę opracowania zamkniętego katalogu istotnych elementów małżeństwa. Jest to najbardziej twórcza i zasadnicza część pracy. W tym rozdziale widać wyraźnie potrzebę poprzednich rozdziałów i ich naukowych konstatacji. To też od innej strony potwierdza się zasadność i logiczność struktury publikacji.

Książka napisana jest z zastosowaniem odpowiedniej terminologii kanonicznej i teologicznej. Redakcja techniczna i staranność edytorska zasługują na specjalne podkreślenie, bowiem nie dostrzega się literówek i błędów. Razi natomiast nagminne używanie w tekście polskim zwrotów i określeń w języku obcym, zwłaszcza po łacinie i po włosku. Oczywiście byłby to zabieg słuszny i wskazany, gdy wyjaśnia się pojęcie lub ono oddaje najpełniej przybliżaną kwestię. Autor jednak lubuje się po prostu wtrąceniami obcojęzycznymi w konstrukcji zdań polskich. Ten mankament bardzo obniża komfort czytania publikacji i wcale jej nie wzbogaca. W tekstach dość często też następuje spolszczenie słów obcojęzycznych (np. *matrimonialistyka*, *konceptualizacja*), co powoduje, że tekst brzmi niezbyt pięknie literacko. Pojawiają się też czasami takie wyrazy, których się dzisiaj zwykle nie używa np. *atoli*. W narracji tekstu głównego winno się pisać całe imię wymienianego uczonego, a nie jego skrót.

Pomimo przedstawionych wyżej pewnych uwag krytycznych, pozytywnie należy ocenić książkę, którą czyta się z zainteresowaniem. Hipoteza postawiona na wstępie opracowania jest udowodniona i zasługuje na uznanie. Ale najważniejszym osiągnięciem pracy jest wskazanie potencjalnych obszarów występowania istotnych elementów małżeństwa i ich w dużym zakresie ukonkretnienie. Również słusznym rozwiązaniem autorskim jest pozostawienie otwartym katalogu owych istotnych elementów małżeństwa. Wiele razy w rozprawie pojawia się określenie 'istota małżeństwa'. Wprawdzie autor pośrednio dotyka tej kwestii i rozróżnia istotę małżeństwa od istotnych elementów, to jednak brakuje w pracy treści o wzajemnych powiązaniach tych określeń prawnych. Nie są one prze-

cież tożsame. Cenne, jak się wydaje, byłoby dopowiedzenie o ‘istocie małżeństwa’. Podstawową wartością tej pracy jest usystematyzowany i logiczny wywód. Autor umiejętnie prowadzi dyskusję z uczonymi, nie stroni od analizy zagadnień spornych i dyskusyjnych we współczesnej kanonistyce. Wypowiada też ostrożnie swoją własną opinię, czasami może zbyt bojaźliwie. Należy też zauważyć, iż przypisach monografii autor prowadzi szeroki dyskurs, co również podnosi jej wartość. Sądzę, że recenzowana książka jest cenny wkładem do badań nad określeniem istotnych elementów małżeństwa, poprzez wskazanie potencjalnych obszarów obecności *essentialia* w konkretnym *matrimoniale foedus*. Ubogaca ona kanonistykę o wartościowe studium z zakresu prawa małżeńskiego. Można ją polecić czytelnikom, zwłaszcza kanonistom.

ks. Henryk Stawniak SDB

Andrzej Józowicz, *L'imputabilità penale nella legislazione canonica*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2005, ss. 201.

Prawo kanoniczne jest szczególnym działem prawa kościelnego, swoistym jego fundamentem a zarazem i w pewnym sensie syntezą, wypracowanym bowiem w szczególnym procesie, i to z zaangażowaniem wielu podmiotów naukowych oraz legislacyjnych. Oczywiście nie jest mu obca cała iurisprudentia, która ukształtowała się – w bardzo dynamicznym procesie – na przestrzeni dziesiątków wieków, zwłaszcza rzymska, ale i późniejsza. Zatem można spotkać w nim wiele interesujących kwestii, które mogą mieć odniesienia bardziej ogólne, choć w tym konkretnym przypadku także własne zastosowania i szczególne interpretacje. Prawodawstwo kościelne pozostaje, zwłaszcza w kręgu kultury łacińskiej, szczególnym przykładem.

W te kwestie wpisuje się także szczegółowe zagadnienie poczytalności, ważnej kwestii, tak teoretycznej jak i praktycznej, zwłaszcza w kontekście wielorakich kategorii karnej, także w płaszczyźnie ich zastosowania. Ma ona swoją bogatą historię, a jednocześnie i konkretny stan faktyczny w legislacji kanonicznej, ale ciągle aktualna pozostaje sfera dalszych pytań czy badań naukowych.

Autor prezentowanego opracowania jest doktorem „*utroque iuris*” Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego. Książka jest integralną publikacją jego rozprawy doktorskiej przedstawionej na tej uczelni. Autor odbył także regularne studia w Papieskiej Akademii Kościelnej i od 1997 r. zaangażowany jest w służbie dyplomatycznej Stolicy Apostolskiej, m.in. w Mozambiku i Tajlandii, a ostatnio jako sekretarz w nuncjaturze w Budapeszcie. Z pewnością prawo kanoniczne